

Mahmut Burak Atasever*

Bir Ad ve Disiplin Problemi Olarak Yapay Zekâ** Artificial Intelligence as a Problem of Name and Discipline

Öz

Bu makale, zekâ ve teknik arasındaki karmaşık ve zorlu ilişkiyi inceliyor. Özellikle çağdaş dijital teknolojiler bağlamında içgüdü, zekâ, bilinç, beden ve zihin gibi kavramları belirlenimci bir perspektifle kategorize etmenin problemleri yönlerini açığa çıkarmayı hedefliyor. Makalenin temel amacı, teknolojik gelişmeleri anlamak için felsefi ve antropolojik bir çerçeve sunmak ve yapay zekâ teknolojilerini, insanın bilişsel ve toplumsal kapasiteleriyle birlikte düşünmenin gerekliliğini vurgulamaktır. Makale ayrıca teknolojik gelişmelerin sıklıkla tetiklediği hiperbolik duygusal*** tepkilere karşı ihtiyatlı bir yaklaşımın önemini altını çiziyor. Makale, yapay zekâ kavramını ve evrimini çevreleyen karmaşıklıkları daha iyi anlamak ve ifade edebilmek için felsefi, evrimsel ve kültürel unsurları içeren multidisipliner bir bakış açısı öneriyor. Tartışma, insan-makine etkileşiminin tarihsel ve antropolojik arka planına odaklanarak bu etkileşimin, günümüz yapay zekâ teknolojileri bağlamında sosyal ve kültürel sonuçlarına dair bir perspektif çiziyor. Nihayetinde teknolojik ilerlemelerin, insanın bilişsel ve toplumsal gelişimiyle ilişkili olarak disiplinler ötesi bir çerçeveye analiz edilmesinin gerekliliğine vurgu yapıyor.

Abstract

This article explores the complex and challenging relationship between intelligence and technique. It aims to reveal the problematic aspects of categorizing concepts such as instinct, intelligence, consciousness, body and mind from a deterministic perspective, especially in the context of contemporary digital technologies. The main aim of the article is to provide a philosophical and anthropological framework for understanding technological developments and to emphasize the necessity of thinking about artificial intelligence technologies together with human cognitive and social capacities. The article also underlines the importance of a cautious approach to the hyperbolic emotional reactions that technological developments often trigger. The paper proposes a multidisciplinary perspective including philosophical, evolutionary, and cultural elements to understand better the complexities surrounding the concept of AI and its evolution. The discussion focuses on the historical and anthropological background of human-machine interaction. It draws a perspective on the social and cultural implications of this interaction in the context of AI technologies. Finally, it emphasizes the necessity of analyzing technological advances concerning human cognitive and social development through a transdisciplinary framework.

Anahtar Kelimeler

Yapay zekâ, insan-makine etkileşimi, felsefi antropoloji, bilişsel evrim, teknolojik gelişme

Keywords

Artificial intelligence, human-machine interaction, philosophical anthropology, cognitive evolution, technological advancement

* Koç Üniversitesi, mahmutburakatasever@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0933-4210.

** Bu makalenin yazım sürecinde, Haziran 2022'de MSGSÜ Felsefe Bölümü'nde kabul edilen, *Farmakon Olarak Teknoloji ve Medya* başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılmıştır.

*** Hiperbolik duygular tanımlaması, İngilizce literatürde hyperbolic emotion olarak tanımlanan ve risk, tehdit, heyecan gibi duyguların aşırı ve hızla birbirine dönüşebilen dışavurumlarını ifade eden bir anlamda kullanılmıştır.

Giriş

Zekâ ve bilişsel kapasite arasındaki müphem ve arkaik ilişki, bugünden bakıldığında hala birçok soru işareti taşımakla birlikte, bu kavramlar etrafında dönen tartışmalar zaten yeni değil. Yapay zekâ teknolojilerinin hızlı gelişimiye birlikte giderek daha görünür hâle gelen, dezenformasyonun bir virüs gibi yayılması ve hızla artan otomasyonun yaratabileceği istihdam kaybı gibi tehditlerin, tarihte ilk kez açığa çıkmadığının ve bir arka planı olduğunun altını özellikle çizmek gerekiyor. Dahası, insan-makine etkileşiminin ilerleyen safhalarının, insanın bilişsel kapasitesini ne yönde etkileyeceği uzunca zamandır bir merak konusu. Örneğin ünlü matematikçi Cahit Arf'ın 1959 yılında “Makineler Düşünebilir mi?” sorusu üzerine ele aldığı cevabı, bugün bizler için hâlâ ufuk açıcı olabilir: “Fakat kanaatimce insan beyni ile makine arasındaki asıl fark, insan beyninin estetik mahiyette müessirleri alıp onlar üzerinde işleyebilmesi ve yine estetik mahiyette olan kararlar vermesine, verilen bir işi yapıp yapmamak hususunda kendisini serbest hissetmesine mukabil makinede bu vasıfların benzerlerinin yok oluşudur” (Arf, 1959, s. 103). İçgüdü, zekâ, bilinç, beden, zihin, makine gibi bir kavram setini de beraberinde taşıyan bu ilişki, günümüz dijital teknolojilerinin net bir şekilde açığa çıkardığı üzere düşündüğümüzden daha katmanlı. En genel tanımıyla, “bilgisayarların zihnin yapabildiği türden işleri yapabilmesi” (Boden, 2018, s. 37) şeklinde tanımlayabileceğimiz yapay zekâ teknolojilerinin kat ettiği mesafe sonrası insan-makine etkileşiminin de yeni bir ufkunun belirmeye başladığı günümüzde, gelişmekte olan bu teknolojilerin insanın bilişsel ve toplumsal kapasiteleri ile birlikte düşünülmesi, daha kapsayıcı bir çerçeve kurabilmek adına elzem gözüküyor. Ayrıca teknolojik gelişmelere karşı sergilenen belirlenimci tutumlarla açığa çıkan; risk, tehdit, heyecan (Atasever ve Koçer, 2023) gibi hiperbolik duygu durumlarına karşı, ahlaki paniğin bir adım gerisine çekilebilen özenli bir tutumun da gerekliliğinin altını çizmek gerekiyor. Mevcut çalışmanın temel amacı, problemleri bir biçimde genel ve evrensel belirlenimcilikle yaklaşılacak yapay teknolojilerin gelişimine, felsefi antropolojik bir zeminden yaklaşarak, ekonomi-politik yönü de kapsayan bir çerçeve ortaya koyabilmektir. Bu amaçla makalede; içgüdü, zekâ, bilinç, beden, eylem gibi kavramların felsefi bir zeminden ele alınmasıyla birlikte teknik-teknolojik gelişimin, insanın evrimsel gelişimine paralel okunduğu ve aşırı bir genellikten arındırılarak kültürel farklarının ön plana çıktığı bir perspektif kurulmaya çalışılmıştır.

Yapay zekâ, artık günümüzün en yoğun tartışılan kavramlarından birisi durumunda. Gerek akademik gerek endüstriyel alanda, bu müphem kavramın ne olduğu ve hayatlarımızı ne yönde etkileyeceği üzerine giderek artan bir merak söz konusu. En azından 2023 yılı için durumun böyle olduğunu Google Trends verileri üzerinden rahatlıkla görebiliriz.¹ Hâl böyleyken birçok başka endüstri için de geçerli olduğu gibi medya sektörü özelinde de “yapay zekâ nedir”, “işlerimizi ve hayatlarımızı nasıl etkileyecek” gibi soruları cevaplayabilmek ve yapay teknolojileri tutarlı biçimde bir temsile büründürmek için yoğun bir çaba söz konusu. Bu çabayı sürükleyen belirlenimci duygu hiperbolünün ise heyecan-korku ya da özgürlük-hegemonya gibi

ikili kutuplar arasında salınması, bizi dar bir koridorun (Acemoğlu ve Robinson, 2020) içine sıkıştırıyor. Bu kutuplu, “dar koridorun” bir adım gerisine çekilerek, tartışmayı daha çok temel prensipler üzerinden ele almak ise bize bir alternatif daha sağlayabilir. Temel prensiplerin ise öncelikle ortak bir anlam ve tartışma zemini yaratabilmek için bazı temel kavramların üzerine bina edilmesi gerekiyor. Neticede bir şeyi anlamamanın yolu onu öncelikle anlamlandırabilmek ve bunun da ilk adımı, o şeyin adını koyabilmekten geçiyor. Özellikle de üzerine tartışmaya çalıştığımız bu kavramlar, yeni gelişmeler ve keşifler ışığında açığa çıkan yeni teknolojiler olduğunda durum daha karışık bir hâl alıyor. Yapay zekâ, bilgisayar bilimlerinin keşfi sonucu ortaya çıkan bir teknoloji olmakla birlikte, özellikle bireysel kullanıcılara da sunulması sonrası artık sosyal bir fenomen olarak da değerlendirilmek durumunda. Ancak mevcut akademik disiplinlerin keskin köşeleri, bu gibi sosyal etkileri kuvvetli olan teknolojik gelişmeler karşısında yetersiz kalabiliyor. Özellikle, evrensel belirlenimci bir tutumun teknolojik gelişmelere karşı evrensel belirlenimci bir tutumun benimsenmesi ve bu teknolojilerin toplumun mevcut “teknik kültüründen” bağımsız ürünler olarak başka kültürlerden transferi durumunda, adaptasyon sorunları daha karmaşık bir hâl alıyor. Başta bu teknolojilerin adını dilimize nasıl aktaracağımız ve buna paralel olarak hangi disiplinler çerçevesinde bir bakış açısından yaklaşacağımız gibi problemler, bu teknolojilerin toplumsal açıdan anlamlandırılabilmesinde de gizli ancak önemli bir yer tutuyor. Bilgisayar bilimlerinden ödünç alınan ve İngilizce’de “Artificial Intelligence” terimiyle adlandırılan ve Türkçeye yaygın kabul olarak “yapay zekâ” adıyla aktardığımız, “yeni büyük şey” üzerine düşünmeden önce bir adım geriye çekilerek, bu teknolojiyi öncelikle kendi tarihsel gelişimi içinden ele almak sağlıklı bir başlangıç noktası olacaktır. Üreticilerin net bir şekilde ifade ettiği üzere, yapay zekâ teknolojileriyle ilgili çalışma prensipleri hakkında belirsizlerle karşı karşıya olduğumuz bir noktada, öncelikle bu teknolojilerin kullanımını mümkün kılan araç olarak bilgisayarları ele almak, takip etmeye çalıştığımız felsefi- antropolojik izlek açısından yerinde olacaktır.

Bilgisayar Bir Zamanlar İnsan Demekti!²

Özellikle sosyal bilimler ve iletişim çalışmalarında, tarihsel anlamda lineer bir gelişim hattını takip etmeye çalışmak oldukça zorlu bir görev. Zira özellikle teknolojik keşifleri merceğe aldığımızda, her yeni gelişen teknolojik keşif için bu keşfi mümkün kılan, sürekli bir öncül adım saptamak mümkün. Ancak pratik sebeplerle, her seferinde dünyanın gaz ve toz bulutu halinden başlayamayacağımız için belirli tarihsel dönüm noktalarını referans almak, sınırları belirli bir değerlendirme yapabilmek açısından kaçınılmaz. 2023 yılı itibarıyla gündemimizi yoğun bir şekilde kaplayan yapay zekâ teknolojileri için ise referans alınabilecek yakın tarihsel çapa 19. yüzyılın önemli gelişmelerinden olan bilgisayarın icadı olacak. Öncelikle Türkçeye bilgisayar terimiyle aktardığımız “computer” ve bu aletin yerine getirdiği bilişsel fonksiyon olarak “computing” yani hesaplama kavramı üzerinde durmak gerekiyor. Teknolojik keşifler, her durumda sadece belirli zorunluluklar ya da ihtiyaçlar üzerinden açığa çıkmak zorunda

değil. Ancak yine de bu aletler keşfedilmeden önce de süregiden bazı bilişsel ya da fiziksel fonksiyonlara dair bir kapasite artışını mümkün kılarak açığa çıktıklarının altını çizebiliriz. Bir başka deyişle, halihazırda farklı şekillerde yapılmakta olan ya da yapılması arzulan bir bilişsel ya da fiziksel fonksiyonu mümkün kılmak ya da kolaylaştırmak üzere geliştirilen bu aletler/araçlar, hemen her durumda onu kullanan insanın aktivitesine dahil olarak, bir kapasite artırımı gerçekleştirir. Bu durumun en bariz örneğini ise yapay zekâ tartışmalarının da aslında gizli öznesi durumunda olan bilgisayarın gelişim sürecinde görmek mümkün.

Bilgisayar biliminin ve ilkesel anlamda yapay zekânın kurucu figürü kabul edilen Alan Turing, 1936 yılında yayınladığı *On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem* isimli makalesinde, bilgisayar teriminin yerine getirdiği temel bilişsel fonksiyon olarak hesaplamanın tanımını ve sınırlarını ortaya koyuyor (Turing ve Copeland, 2013, s. 5-58). O zamana kadar ise hesaplama denilen bilişsel kapasite, insanlar tarafından manuel olarak zaten yerine getirilen bir iş durumunda. Dahası, computer terimi de bilgiyi sayan insan anlamında, aletlere değil doğrudan bu işi yerine getiren insanlar için kullanılan bir terim. Kelimenin tam anlamıyla bilgiyi işleyen, sayan ve hesaplayan insanlar zaten bilgi-sayar durumdalar. Turing'in katkısı ise kapalı bir bilgi sistemi üzerinden gerçekleştirilen bu hesaplama işleminin, otomatik bir şekilde de yapılabileceğine dair öngörüsünde açığa çıkıyor. Bu açıdan teknolojik keşiflerin tarihsel tekerrüründe genellikle cereyan ettiği gibi insana dair bir kapasite otomatik hale gelerek, bu amaç doğrultusunda kullanılabilen aletlere aktarılıyor. Bilgisayar örneğinde görebildiğimiz bu aktarım, tarihin gözlemlenebilen en eski fenomenlerinden olan insan-makine etkileşiminin çarpıcı bir örneği olarak ele alınabilir.

Bugün durduğumuz noktada bilgisayar teriminin akıllı telefonlar, saatler, giyilebilir teknolojiler, akıllı ev aletleri, dronelar, otonom araçlar vb. çok daha geniş bir araçlar yelpazesine yayıldığı ve yerine getirebildiği fonksiyonlar açısından, başta yapay zekâ olmak üzere yeni bir ufku belirlediği bir başka tarihsel sapaktayız. Bu yeni sapakta, gaz ve toz bulutu içinde bir yön tercih etmeye çalışan uygarlığımızın güncel tercihleri, gelecekte nasıl bir dünyada yaşıyor olacağımıza dair de bir yön çizecek. Şüphesiz bu yeni ufku öngörmeye çalışırken, bakış açımızı şekillendiren temel faktörlerden bir tanesi de kullandığımız araçları nasıl adlandırdığımızdan geçiyor. Neticede adlar, araçlarla aramızdaki ilişkide onları anlamlandırabilmemizin başlangıç noktası durumunda. Adlandırmanın sadece bir seslenmeden ibaret olmayıp, işaret edilen şeyin niteliklerine dair örtük veya açık yüklem taşıdığı farkında olmak gerekiyor. Bu açıdan adlandırmanın aslında özdeşlikler ya da zıtlıkları anlamada da merkezi bir önemde olduğunu (Kripke, 2005) kavrayabilmek için ise öncelikle felsefe tarihinin kadim özdeşlik ve zıtlık tartışmasının merkezinde bulunan bilinç ve beden kavramlarını ele almak yerinde olacak. Çünkü, adlar özel bağlamları içinde bir imgelemin bir parçası olarak kullanıldıklarında, dünyayı anlama şekillerimizin kilit noktasını temsil eder. Ancak, bu kilidi açabilecek anahtar bazen bedende, bazen bilinçte ve bazen de bu ikisini iç içe geçtiği bir kavramsal çerçevede karşılığını bulabilir. Bu noktada, öncelikle bu kavramlar etrafında dolaşarak yapay zekânın adlandırma

problemine yaklaşabiliriz. Ardından, adlandırma sorununun aynı zamanda bir disiplin ve kültür sorunu olduğu çerçeveyi kurmak ve son olarak, tüm bu süreç aracılığıyla teknolojik gelişmelerin medyadaki temsil biçimleri vasıtasıyla toplumsal söyleme aktarıldığında yarattığı etkiye dair bir zihinsel yolculuğa çıkabiliriz.

Dağınık Zihin ya da Genişleyen Bedenler

Felsefe tarihinin kadim araştırmalarından olan ve insana dair bilinmezliklerin belki de merkezinde konumlanan zihin ile ilgili bir tartışma bu noktada bizim için oldukça faydalı bir hareket noktası olacak. Zihin ya da bu terim yerine operasyonel olarak işletebileceğimiz zihinsel süreçlerin, fiziksel bir bedenden bağımsız var olup olamayacağıyla ilgili bir araştırmanın eşliğinde, yapay zekâyı da yeniden düşünme olanağına kavuşabiliriz. Kökensel açıdan elbette tarihsel öncülleri bulunmakla birlikte, güncel zihin felsefesi tartışmalarına yön veren, 1998 tarihli Andy Clark ve David Chalmers'ın ortak çalışması *The Extended Mind* hipotezi, zihinsel süreçler için beynin ve bedenin ötesinde dış çevreyi ve kullanılan tüm araçları da bu sürece dahil ederek ele alan bir anlam dünyası önümüze sererek, yapay zekâ tartışmasına da başka bir pencereden bakabilmemize olanak sağlıyor (Clark ve Chalmers, 1998, s. 7-19). Bu anlam dünyasında, insan ve çevre arasındaki zihin merkezli ilişki bulanıklaşarak, özellikle dijital teknolojilerin de bilişsel süreçlere dahil oluşuyla yeniden şekillenen, “melez bilinç” (Shayegan, 2023) için oldukça verimli bir saha açılıyor. Bilinç, zihin, beyin, beden gibi kavramların iç içe geçerek oldukça puslu bir tablo önümüze serdiği bu çerçeve, bizi bilinç ya da zihin sınırlarını ve yapay zekânın bilişsel süreçlerimize potansiyel entegrasyonunu yeniden düşünmeye teşvik ediyor. Zihin felsefesinin, zihinsel faaliyetlerin fiziksel kaynaklarını aradığı altı temel tezin tamamı için de karşımıza çıkan “zihinsel faaliyetler, fiziksel nesne ve niteliklerden hareketle hem açıklanabilirler hem de açıklanamazlar” (Afyoncu, 2021, s. 23) tutarsızlığı, bizi bu tezlerin kendi iç mantıkları içinde bir çelişkiyi sorgulamaya davet ettiği gibi fiziksel nesne ve niteliklerin çerçevesini bir başka zeminden değerlendirmeye de sevk ediyor. Günün sonunda her şeyin atom olduğu fiziksel bir evrende, sonsuz çeşitlilikteki maddelerin organik ve inorganik tasnifi, bizi zihinsel faaliyeti düşünmek için belirlenimci bir alanın içine sıkıştırıyor. Bu sebeple zihinsel faaliyet yerine bilişsel faaliyet terimini tercih ederek, bu müphem fenomenin izini zekâ ile ilişkisi üzerinden sürmek, mevcut çalışmanın amacı açısından daha uygun.

Felsefi bir bakış açısı olarak, zihin felsefesini dışından başka bir perspektif ise fenomenolojik felsefenin çağdaş temsilcilerinden Bernard Stiegler'in teknik yorumu üzerinden ele alınabilir. Stiegler, insan ve çevre arasındaki ilişkiye hafıza ve teknik protez üzerinden sunduğu çözümde, tekniğin merkezi önemine vurgu yapmaktadır. Stiegler'e göre “bir alet, her şeyden önce hafızadır” (1998, s. 254). İnsan teknik protezler, aletler ya da Stiegler'in spesifik terimiyle *farmakonlar* aracılığıyla dışsallaştırdığı hafızasını tekrar içselleştirerek, bilgi üretir ve bu sayede bireyleşir. Bu açıdan, “insan protezdir (Prosthesis). Etkileşimde olduğu dışsal olan şeyler tarafından kurulur,

önceden var olan bir öze ya da kendinin olan niteliklere sahip değildir” (Howells, C. ve Moore, 2013, s. 138-139). Bu noktada insan ve teknik incelemesinde bedenselliğin önemli bir yer tuttuğu görülecektir. Ancak burada işaret edilen beden, organik olduğu kadar inorganik bileşenlerin de faaliyette olduğu kemik, kas ve sinir sisteminden çok daha fazlasını kapsar. Descartes’tan beri süregelen zihin-beden ayrımının modern yorumuna yönelik Çağdaş Fransız Felsefesi içinden gelişen, oldukça yaratıcı yaklaşım biçimleri protez kavramıyla da sınırlı değildir. Örneğin Bergson bedeni, “genel olarak canlı beden ve özel olarak da sinir sistemi, uyarı biçiminde alınıp refleks ya da iradi eylem biçiminde aktarılan hareketlerin uğrak yerinden başka bir şey değildir” (Bergson, 2015, s. 55) diyerek, bir “alan” olarak kavramsallaştırmayı dener. Bu noktada zihin ve beden üzerine gelişen felsefi tartışmayı derinleştirmek yerine, bu kavramsal şemanın yapay zekâ tartışması açısından ne ifade ettiğine daha yakından bakmak gerekiyor. Zira buradaki kavramsal tartışma, ilerleyen bölümde teknik ve kültür arasındaki kuvvetli ilişkiyi ele aldığımız noktada tekrar gündeme gelerek, serimlenmeye devam edecek. Bu sebeple bir adlandırma problemi olarak başlayan bu bölümü, bir teknolojinin adının neden önemli olduğu ve akabinde bu adlandırma problemi üzerinden gelişen bir disiplin ve kültür tartışmasıyla devam ettirmek, makalenin amacına daha uygun bir izlek ortaya koymamızı sağlayacak.

Güncel yapay zekâ teknolojilerinin gelişmesinde oldukça önemli bir rolü olan, bilgisayar bilimci Ilya Sustekever’in yapay zekâ kavramı için işlettiği “dijital beyin” tanımlaması da bu noktada adlandırma problemi açısından kayda değer bir tarif.³ Neticede ne bilincin ne beynin ne de zekânın ‘tam olarak’ nasıl çalıştığını bilemediğimiz bugünkü güncel durumumuzda, bu kavramları birbirlerinin yerine kullanabilmek, taşıdığı potansiyel risklerle birlikte konuya bakış açımızı genişletmesi açısından oldukça kullanışlı bir yöntem. Taşıdıkları tüm tarihselliklerle birlikte değişmeye ve dönüşmeye biteviye devam eden insan-makine etkileşiminin bu yeni safhaları, en başta geleneksel tanımlarımızı bozarak bizleri yeni tanımlar, adlar ve saptamalar bulmaya mecbur bırakıyor. Hâl böyleyken ve ‘henüz riskler düşükken’, yapay zekâ hakkında olabildiğince serbest düşünmek ve kavramlarla uğraşmak, geleceğe dair varsayımların zenginleşmesi açısından en sağlıklı yol olarak karşımızda duruyor. Elbette bir teknolojik keşfin adlandırılma süreci, tepeden inme sözlük tanımlarıyla gerçekleştirilemez. Ancak buradaki seçeneklerin artması en azından teorik bir çerçevede bize daha geniş bir hareket alanı sağlıyor. Bu sebeple, felsefe ve genel anlamda düşünce tarihinden ödünç alacağımız kavramlar ve Sustekever’in kullandığı “dijital beyin” tanımına ek olarak yapay zekâ yerine bilişsel tamamlayıcılar, dijital bilinç, sanal zekâ, sentetik biliş, sanal akıl, elektronik beyin vb. birçok kavram setinin işletebileceğinin altını çizmek gerek. Bu adlandırma pratiğinin amacı, toplumsal söylemde karşılık bulan yapay zekâ terimi yerine başka bir terim kullanmaya çalışmak değil; alternatif olarak, bu teknoloji karşısında ortaya çıkan duygusal aşırılıklarla başa çıkmak için bir mücadele sahasının varlığını fark etmek ve teknolojinin gelişim alanlarının yönünü belirleyebilecek karar mekanizmalarını oluştururken, dilimizin sınırlarını olabildiğince genişletebilmektir. Neticede Wittgenstein’in dillendirdiği üzere “dilimin sınırları, dünyanın sınırlarıdır” (Wittgenstein, 1996). Üstelik tam da kendi dilimize ve

kültürümüze dair olmayan yeni teknolojik keşifler hakkında yapacağımız bu girişim, teknik ve kültür arasındaki derin bağı açığa çıkarmada işimizi kolaylaştıracaktır.

Organik-Teknik Bir Tekno-loji Bağlamı

Bu noktada yapay zekâ kavramını, bir adım geriden gelerek bilgisayar ile ilişkisi içinde ele aldığımız gibi teknoloji kavramını da yine bir adım geriye çekilerek teknik üzerinden düşünmek, bize yapay zekânın sosyal olana etkisini daha etraflı bir çerçeveden ele alma imkanı sağlayacak. Çünkü yeni teknolojiler, içinde geliştikleri toplumların kendilerine özgü sorun çözme yaklaşımlarını ve değer yargılarını da taşırlar. Aynı zamanda, teknolojinin gelişmesine olanak tanıyan ve kullanımının hedefleri ile yöntemlerinin bu özgün teknik kültürle uyumlu şekilde belirginleştiği bir zemin üzerinde evrim geçirirler. Bu açıdan yeni teknolojilere karşı geliştirilen evrensel ve tikel bakış açısı, bu teknolojilerin içinde geliştikleri yerele has karakteri görmemize engel olur. Teknolojik gelişimin merkezinde yer alan teknik ve kültür arasındaki kuvvetli bağa daha yakından bakmak, insan-teknoloji etkileşimini belirlenimci bir perspektif dışından anlamak için hareket edilebilecek verimli bir alan. Çağdaş felsefe tarihi içinden Bergson, Heidegger, Stiegler gibi çeşitli filozoflar bu bağlamı dikkatle ele almış ve tekniğin hem kültürle hem de buna paralel biyolojik, toplumsal ve politik olanla birlikte çerçvelendiği bir düşünsel şemanın yapı taşlarını kurmuş durumdadır. Bir bakıma bir yaşam felsefesi araştırması da olan teknikle ilgili tartışma, felsefe tarihi içinde kökensel açıdan antik ataları olmakla birlikte çağdaş felsefede bu alana ilk müdahil olan isimlerin başında Bergson geliyor. *Yaratıcı Evrim* kitabıyla bu alandaki düşüncelerini geliştiren Bergson, teknolojinin gelişimini, insanın evrimsel gelişimiyle iç içe bir fenomen olarak ele alıyor. Bu tartışma açısından Bergson’u felsefe tarihi içinde orijinal bir düzleme taşıyan düşüncesi, “teknik denen şeyi kapalı, özerk bir alan, ‘teknik bir mesele’ olarak görmek yerine onu doğrudan biyolojik, toplumsal ve politik bir çerçeve içinde kavraması” (Akt. Yücefer, 2023, s. 13) şeklinde karşımıza çıkıyor. Modern felsefeyle birlikte açığa çıkan, insanın bir özne olarak dünya içindeki yalıtılmışlığının ve kendine haslığın yarattığı problemlere aranan çağdaş cevaplar içinde, insanın gelişiminin çevresindeki diğer şeylerle birlikte ve teknik bir dolayım ile koşullanarak gerçekleştiğine yönelik bu araştırma, Bergson sonrası felsefede Bernard Stiegler tarafından tekrar ele alınıyor. Bu her iki Fransız felsefecinin birbirlerini oldukça anımsatan saptamalarıyla teknik ve insan arasında birbirine indirgenemeyen fakat ayrı da değerlendirilemeyecek bir ilişkinin dinamikleri gözler önüne seriliyor. Bu ilişkiye göre insanın organları ve bu organların bir arada çalışmasından açığa çıkan sistem bütünündeki biyolojik varlığı, aynı zamanda içinde bulunduğu teknik bir sistemin ve bunu oluşturan yapay araçların da faaliyette olduğu genel bir *organbilim* konusu olmalıdır. Bu açıdan Bergson’ un *Yaratıcı Evrim*’i “bedenin parçalarıyla teknik nesnelere, doğal organlarla yapay organları aynı çerçevede ele alacak, yani doğal mı yapay mı olduğuna bakmadan organlara odaklanarak teknolojiyle biyolojiyi (ve muhtemelen sosyolojiyi) buluşturacak kapsayıcı bir disiplin” olarak, doğa-teknik ikiliğini aşmaya yönelik

bir organbilim disiplini olarak değerlendirilebilir (Yücefer, 2023, s. 27). Bergson, *Yaratıcı Evrim*'de organbilim terimini doğrudan kullanmamakla birlikte Fransız felsefesi içinden açılan bu yeni, bütünlüklü disiplin arayışını, *organoloji* kavramıyla geliştirmeye devam eden felsefeci Bernard Stiegler olmuştur. Stiegler, Bergson'dan ziyade felsefeci Husserl, Heidegger, Derrida ve Gilbert Simondon' un çalışmalarından ve antropolojik bir kaynak olarak A. Leroi-Gourhan ve teknoloji tarihçisi olan Bertrand Gille'in fikirlerinden beslenmiştir. Kurmaya çalıştığı bu felsefi düzlemde, doğal-yapay ayrımını ve doğa-teknik ikiliğini aşmayı deneyerek, teknik ve kültürü kavramsal olarak zaman üzerinden birleştiren ve ortak bir çerçeveye alan bu yeni disiplinin yapı taşlarını kurmayı denemiştir. Stiegler'e göre bu yeni disiplin, yani genel organoloji; "tüm insan olgularını endosomatik olan psikosomatik alan, exosomatik olan yapay alan ve organizasyonel olan toplumsal alan[lar] nezdinde analiz etme, düşünme ve tarif etme kuralları" (Stiegler, 2017, s. 130) olarak tanımlanabilir. Bir başka deyişle, insanın tüm bedensel organlarını kapsayan organik organların, hafızanın her türden kaydını ve aktarımını kapsayan teknik organların ve aile, hukuk, kurumlar, dini, siyasal sistemler gibi sosyal organların bir arada çalıştığı farmakolojik bir tabloyu tarif eder (Stiegler, 2012b, s. 48). Bu tablo farmakolojiktir zira insan olarak çevremizle kurduğumuz ilişkimizin bütün durumlarında teknik bir dolayımın bulunmak zorunda olduğuna ve bu teknik dolayımın eş zamanlı olarak ve her durumda hem bir zehir hem de bir deva niteliği taşıdığına vurgu yapar. İnsana dair başka bir öz arayışının anlamsız olduğunu, teknik evrimi merkezde tutarak, "insanın teknikte, yani alet üretmek, kendini tekno-lojik olarak dışsallaştırarak kendini icat eden" (Stiegler, 1998, s. 141) bir canlı olduğunu iddia eder. Bu dışsallaştırma süreci, biyoloji merkezli sinir sistemi hafızası olarak epigenetikten ve atalardan evrimsel olarak aktarılan filogenetikten beslenerek, "dil ve tekniğin karışarak iç içe geçtiği tekno-lojik bir hafıza" (1998, s. 177) olarak, epifilojenez şeklinde tanımlanır. Ayrıca Stiegler'in teknoloji kavramını, tekno-lojik şeklinde kavramı ikiye bölerek kullanmasının da özel bir anlamı var. Stiegler açısından ikiye bölünen bu kavram, tekniğin bir logos taşıdığına vurgu yaparak, "dilin ve alet formunun insanın kendini dışsallaştırma sürecine olanak sağlamasını" (Roberts, 2012, s. 6) işaret eder. Özetle organbilim ya da genel organoloji, organik bedenimizi oluşturan fizyolojik organların, inorganik çevreyi kuran yapay organların ve toplumsal yapıların bir arada incelendiği genel bir disiplin arayışıdır. Ayrıca genele indirgersek, her türden hafıza yani dolayısıyla bilgi aktarımını mümkün kılan yapay organların, kavramın geniş anlamıyla medya organları olarak değerlendirilebileceğini de söyleyebiliriz. Zira bu terminolojinin, dilimizde de basın-yayın organları, yasama organı, yargı organı vb. şekillerde birebir karşılığının olması ayrıca dikkate değerdir (Atasever, 2022, s. 59). Bergson ve Stiegler felsefelerinin haricinde, yine Fransız felsefesi içinden Gilles Deleuze'ün, Bergson' un içgüdü ve zekâ ayrımından yola çıkarak toplumsal kurumları biyolojik bir çerçevede değerlendirmeye çalıştığı araştırması da bu yeni disiplinin çerperinde değerlendirilebilir (Akt. Yücefer, 2023, s. 28). Mevcut çalışmanın amacı açısından Fransız felsefesi içinden açığa çıkan bu teorik çerçeve oldukça ilginçtir.

Özellikle teknolojinin olduğu gibi felsefenin de içinden geliştiği kültüre has yönlerini açığa çıkaran bu kümelenmenin ilerleyen detaylarını dışarıda bırakarak, genel organbilim disiplini çerçevesinden ele alacağımız teknik ve kültür arasındaki bağlamı derinleştirmek için uygun bir zemin artık hazır durumda.

Organbilim Olarak Teknik ve Kültür

Bu araştırma içinde iki merkezi kavram olarak ele aldığımız hem teknik hem de kültür, işaret ettikleri anlam aralığının kapsamı açısından oldukça girift kavramlar. Yukarıdaki tartışmadan takip edilebileceği üzere teknik, insanın sadece ‘şimdi yaşanmakta olan ve sürekli geçip giden bir an’ karşısında, hafızasını dışsallaştırarak ve sonrasında tekrar içselleştirerek ürettiği bilgi sayesinde, şimdiki zamanı aşabildiği bir yeti olarak çerçevelenebilir. Birçok türden yapay araç ve aletler kullanarak ‘hafızasını kaydedip dışa aktarabilen’ insanlar, bu kaydedilmiş hafıza izlerini daha sonra nesiller boyunca tekrar içselleştirerek çevreleri karşısında bir ‘bilgi’ gücü oluşturabilme kapasitesine sahip hâle gelmişlerdir (Stiegler, 2013, s. 66). Organik organların ve yapay organların bir arada faaliyette olduğu bu süreçte, Stiegler’in mnemonic-teknik ya da belleksel organlar olarak işaret ettiği bu hafıza taşıyıcıları arasına, en temel anlamıyla bilgi taşıyan yazıyı, imajı dahil edebileceğimiz gibi “hafızanın her türden izinin, işaretinin taşıyıcıları olarak taş aletlerden makinalara, elektronik ev aletlerinden her türden anlam üretme aygıtlarını da dahil etmek gerekir” (Stiegler, 2012a, s. 45). Bu teknik ve organik organlarla birlikte insanın çevresini kuşatan fiziksel organlaşmalar da kurulur ve sürekli biçimde yeniden düzenlenir.

Buraya kadar olan bölüm, aslında sadece insan topluluklarına özgü olmayan bir süreci işaret etmekle birlikte, mevcut çalışmanın sınırlılıklarından biri olarak, bu süreçlerin hayvan topluluklarında nasıl işlediği konusu ayrı bir uzmanlık ve tartışmayı gerektiriyor. Evrimsel açıdan insanın, zekâsı sayesinde önce ayağa kalkıp ellerini serbest bırakarak mı alet yapabilmeye başladığı yoksa ayağa kalktıktan sonra alet yapabilmeye başlamasının mı onu daha zeki bir hale getirdiği (Dusek, 2006, s. 117) yönündeki çetrefilli antropolojik soru her iki alternatifle de cevaplanabiliyor. Ancak mevcut araştırma içinde takip ettiğimiz yorum düzlemi her iki alternatif cevap için de meşru olan teknik, biyolojik ve sosyal olanın iç içe geçtiği bu ampirik dönüşümün nasıl başladığını değil, nasıl ilerlediğini inceliyor. Bir ilk başlangıç noktası aramak gibi çıkışsız bir yola girmeden ve mevcutta yürüttüğümüz yapay zekâ tartışmasına uygun bir altyapı oluşturan teknik-kültür bağlamı açısından, insanın öncelikle diğer canlılara karşı, akabinde ise kendi içinde ayrıışan teknik-kültürel topluluklara has niteliklerinin açığa çıkarılması, tam da güncel olarak gelişen yeni teknolojiler karşısında yerel niteliklerin, genel üzerinde belirleyici olabilecek yönlerini gösterebilmek açısından önem taşıyor.

Bu açıdan aslında insandan daha geniş bir canlılar kümesini de içeren bu araştırmayı, insanın aletlerle ilişkisi üzerinden kurulan ve *Homo Sapiens’ in, Homo Faber* olarak ele alındığı bir kavramsal çerçeve üzerinden yürütmek daha yerinde olacak. Çünkü antropolojik bir

perspektifle, insanın alet kullanımına vurgu yaparak *Homo Faber* olarak adlandırılan karakterine daha yakından bakmak, “Homo Faber ve materyal kültür üzerine yapılan bir inceleme ile sadece daha zengin değil, aynı zamanda daha kesin bir Homo Sapiens ve bir bütün olarak kültür anlayışını ortaya çıkaracaktır” (Scubla, 2009, s. 312). Bugün durduğumuz tarihsel noktadan Homo Sapiens, yani bir başka deyişle “zeki insan” olarak betimlenen ve uzun bir evrimsel sürecin sonucunda mevcut haline ulaşabilmiş canlının bu safhadaki temel niteliği; onun doğayı kendi amaçları doğrultusunda dönüştürülebilmesi üzerinden belirginleşir. Organbilim çerçevesinde yaklaşılan bu evrimsel süreç, biyolojik olduğu kadar teknik, teknik olduğu kadar da kültürel. İnsanın diğer canlılardan ayrılmaya devam ettiği bu ampirik dönüşüm sürecinde ayağa kalkarak ellerini kullanabilmesi, en önemli dönüm noktalarından bir tanesi olarak konumlanır. “Elin özgürleşmesi, neredeyse zorunlu olarak, maymunlardan farklı bir teknik faaliyeti ima eder... ve yapay organların, yani aletlerin kullanılmasını emreder. Araçlar, antropoidin vücudunun ve beyninin ‘salgısı’ olarak görünür. Bu aşamaya kadar, dışsallaştırma evrimsel bir biyolojik eğilimken, bu noktadan itibaren teknik bir eğilim haline gelmektedir” (Leroi-Gourhan, 1993, s. 90). Bu teknik eğilimin bir diğer önemli sapağı ise diğer birçok başka teknolojik gelişime kapı aralayan, sadece bir alet olarak değil diğer birçok aletin şekillendirilmesine de olanak sağlayan, ateşin kontrolünde gerçekleşmiştir.

20

Gibbons’a göre insanı evrimsel skalada yukarıya taşıyan ve onun hem diğer canlılar hem de genel olarak doğa üzerinde egemen hale gelmesini sağlayan en temel faktör ateşi kontrol altına almış olmasıdır (Gibbons, 2007, s. 1558-1560). Mitolojide de kendine yer edinmiş olan ve anlatıya göre Prometheus’ un tanrılardan çaldığı ateş, gerçekten de insan toplulukları için birçok yeni ve büyük dönüşümün habercisi olmuştur. Ateş, hem beslenme rejimi açısından biyolojik düzeyde hem de korunma ve bir araya gelme açısından birleştirici bir güç sağlayarak, insan topluluklarının ampirik ve sosyal dönüşüm sürecinde oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Tarihsel skalada bazen birbirine koştur şekilinde bazen ise birbirini etkileyen şekillerde, insanın çevresiyle ilişkisini biteviye dönüştüren bu aletler ve araçların ortak bir payda olarak insanın hafıza ve bilgi aktarım sürecinin ürünleri olduğuna değinmiştik. Bu ürünler arasında daha temel bir noktada bulunan ancak daha örtük bir katmanda konumlanan dil yetisi ise insana has olmak bakımından diğer tüm araçlar içinde daha farklı bir yere oturmaktadır. Tüm bu araçlar ya da yapay organlar silsilesinde, bilgi aktarımını mümkün kılması açısından iletişim ve iş birliği kapasitesini diğer canlılardan çok daha sistematik biçimde gerçekleştirebilen insan toplulukları, tam da bu sayede doğa üzerinde egemen hale gelebildiler (Harari, 2016, s. 35). Dil, hafıza ve bilgi aktarımının tek yolu olmamakla birlikte sistematik yapısı sayesinde, yani bir başka deyişle *gramerleşme* yolu itibarıyla, insanların biyolojik ve teknik araçlarına eklenen sosyal araçlar kurabilmesine de olanak sağlamıştır. Bu açıdan diğer araçlardan ayrı bir noktada değerlendirilmesi gereken dil yetisi, tarihsel olarak araçlara nazaran göz ardı edilmiştir. Kaynağının muğlaklığı ve çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, en az ateş kadar mitolojik bir kökene sahip olan dil yetisi de, kendi içinde çok daha detaylı bir incelemeyi gerektirmekle birlikte, takip ettiğimiz ampirik

dönüşüm süreci içinde kritik bir rol oynamaktadır. Bir başka deyişle, “Ampirik dönüşüm, aletlerin sesini duyurabilmek için dilin sesini kırmıştır” (Coeckelbergh, 2015, s. 2). Ancak referans aldığımız biyoloji-teknik-kültür bağıntısının sac ayaklarından bir tanesi konumunda olan dil yetisinin de altını çizdikten sonra, insanların teknik araçlar vasıtasıyla, biyolojik kapasitelerinin mümkün kıldığı bir sosyal çevreden bahsetmek mümkün hale gelebilir. Tam da bu sosyal çevre tanımlamasından hareketle bir kültür betimlemesi yapmak ve teknolojinin kültürel niteliğini açığa çıkarmak mümkün hâle gelecektir.

Sürekli akıp giden zaman karşısında, bilgi vasıtasıyla bir tür kalıcılık olanağı olarak ele alınabilecek hafızanın biteviye dışsallaşıp içselleştiği ve bilginin aktarıldığı bu kapasite, yapay araçlardan oluşan bir çevreyle yoğun bir etkileşim içindedir. Bilginin kolektif bir forma kavuşarak işlenmeye devam etmesi ve bu bilgilerin kendine has niteliklerin kümelenmesi olarak çerçevelenebilecek ve kökensel olarak teknik kabiliyetle iç içe bir diğer fenomen olarak kültür kavramı karşımıza çıkıyor. Şerif Mardin’in ifade ettiği biçimiyle kültür “Toplumların eğitim, teknoloji, siyaset, hukuk, iktisat, sanat veya dine ilişkin sorunlarını çözdükleri kendilerine özgü yoldur” (Mardin, 1991, s. 23). Başka bir ifadeyle kültür; gündelik hayatın her anını kapsayan, hatta ölümlülüğe işaret ederek ölümsonrası bilinmezliği de içeren bir biçimde, karşılaşılan problemlere dair bulunan çözüm yollarının, toplulukların kendilerine özgü yönlerini vurgulayan bir betimlemedir. Fark edileceği üzere bu kültür alanı, teknik bir dolayımın gerçekleşen bilgi üretme yetisiyle, insanların problemlere çözüm üretme kapasitelerine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle kültürel alan, her durumda teknik bir dolayım tarafından şekillenen ve teknolojik bir yeniliği de beraberinde getiren bir alan olarak, yukarıdaki tartışmadan da ilhamla biyolojik olanla iç içe geçmiş bir organolojik çerçeve içindedir. Bu çerçeve içinde toplumların kendilerine özgü problem çözme kapasitelerini şekillendiren başlıca kaynaklar ise kendilerine özgü arkaik bilgi birikimlerinin inovasyonu olabileceği gibi deneyimden doğan ve yeniliğe de açık kapı bırakan bir dil kapasitesi olarak ele alınabilir. Bu çerçeve içinde teknik bir dolayımın mümkün hâle gelen bilgi, bazen somut araçlar şeklinde bir kültürel fenomene dönüşebileceği gibi bazen de dil yoluyla sosyal organizasyonlara dönüşerek kültürel hayatı şekillendirir. Bu açıdan evrenselden yerele değil, aksine yerelden evrensel genişleyen ve biyolojik, teknik ve sosyal alanların birlikte çerçevelendiği bir organbilim disiplini daha anlamlı hâle gelir.

Kültürel fenomenlerin farklı toplum veya insan gruplarına özgü karakteristik özelliklerle şekillenmesine rağmen, her kültürel fenomenin temelinde bilgi aktarımı yoluyla gerçekleşen teknik bir dolayımın bulunduğu fikri, bizi klasik doğa-kültür ayrımının ötesine taşıyor. Doğa ve kültür arasındaki organik bileşimi kuşatan biyolojik perspektif, bu ikili ayrımın ötesine geçebilmek için gerekli bir organbilim disiplini için kaçınılmaz gözüküyor. Bu noktada doğa dediğimizde öncelikle biyolojik bir düzeyde insan doğası olarak ele alınabilecek organizma, kültüre dair çeşitlenmenin temel kaynaklarından bir tanesini oluşturuyor. Kültürel fenomenin kaynağını aldığı tüm çeşitlilik, bir dışsallaştırma süreciyle organik bedeninin inorganik objelere aktarılması ve bununla açığa çıkan teknik süreçtir. Yani bir başka deyişle, “insanın teknik aletleri kullanabilmesiyle ilgili

başarısı aletleri icat etmenin ötesinde bunları kendi organizmasının bir parçası olarak kurabilmiş olmasıdır” (Scubla, 2009, s. 313). İnsanın organik organlarına eklenerek, organizmasının bir parçası haline gelen yapay organların, bilgi taşıma kapasitelerine atıfla, kavramın geniş anlamıyla bir medya olarak değerlendirilebileceklerine yukarıda değinmiştik. Bu noktada, özellikle artık eğitim, sağlık, güvenlik gibi birçok kritik altyapıda mobil dijital ağların ve yapay zekânın tarihsel sapağında, “medyayı insan algısındaki dil öncesi ve bilişsel öncesi etkileri açısından da düşünmek gerekmektedir” (Coté, 2010, s. 1). Bu etkilerin teknik bir dolayım ile açığa çıktıkları gibi biyolojik olana eklenmiş oldukları ve sosyal olana da etki ettikleri çerçevede yapay zekâyı yeniden düşünmek gerekiyor. Bu açıdan, McLuhan’ın teknik odaklı medya yaklaşımı da daha anlamlı hâle gelir. Medya da diğer teknik aletler gibi bir araç niteliğindedir ve bu araç sayesinde “insanın merkezi sinir sistemi ve duyu organları dışsallaştırılmış olur” (McLuhan, 1994, s. 7). İç ve dış ya da bir başka deyişle modern felsefenin mirası olarak özne ve nesne ikiliğine bir köprü kurmayı deneyen bu organbilim disiplini, yeni teknolojik gelişmeler ve bunların yarattığı toplumsal duygu hiperbolüne yaklaşmak için iyi bir çerçeve olduğu gibi günümüz yapay zekâ tartışmaları açısından da oldukça verimli bir bakış açısı kurabilmemize olanak sağlayacaktır.

Kültürel Bir Fenomen Olarak Yapay Zekâ

22

Her ne kadar bilgisayar bilimlerinin bir alt dalı olarak gelişse bile yapay zekâ teknolojileri, halihazırda toplumsal söylemin bir parçası haline gelmiş durumda (Atasever ve Koçer, 2023). Çağdaş zaman dilimi açısından gelişmiş yapay zekâ teknolojileriyle desteklenen dijital altyapılar, sosyal yapıları anlamlandırabilmek için göz önünde bulundurulması kaçınılmaz fenomenler haline gelmiştir (de Lima-Santos ve Ceron, 2021; Hepp, 2020). Hâl böyleyken politik söyleme de nüfuz etmiş toplumsal söylemi etkileyen yeni bir teknoloji hakkında değerlendirme yapabilmek, başta o teknolojiyle ilgili bütünlüklü bir kavram çerçevesinin kurulabilmesinden geçiyor. Bu çerçeveden nitelikli çalışmalar çıkabilmesi için ise disiplinler ötesi çalışma imkanlarını sınırlamayacak ölçüde esnek ancak aynı zamanda sınırları belirli bir odak noktasını işaret etmeye yetecek kadar da spesifik karma alet çantaları geliştirmek durumundayız. Bu bağlamda, öncelikle üretken (generative) ve genel (general) yapay zekâ kavramlarını, iletişim çalışmaları odaklı bir kavram çerçevesine aktaran iletişimsel yapay zekâ (communicative AI) (Hepp vd., 2023) kavramının geliştirilmesi, iyi bir başlangıç adımı olacaktır. Bundan sonraki adımda ise, yapaylık ve zekâ kavramları için teorik bir temel geliştirmek ve bu iki kavramın birleşimiyle adlandırılan araçlara, toplumsal olarak yüklenen nitelikleri ve temsilleri de göz önüne almak gerekiyor. Böylesi bir analiz, ancak teknik ve sosyal disiplinlerin metodolojik alet çantalarının bir karmasıyla mümkün hale gelebilir. Bu şekilde ilerleyen bir analiz ile gelişen yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal söylemdeki yansımalarının etraflı bir şekilde ele alınabilmesi ve bunun üzerinden geliştirilecek yeni analiz ve yorumların, bu teknolojinin sorumlu bir şekilde üretilmesi ve kullanılmasında fayda sağlayacağını umabiliriz.

Mevcut çalışmanın izleği açısından teknoloji felsefesi, antropoloji ve medya çalışmalarının kesişiminde kurulan bir çerçeve ile yapay zekâ teknolojilerinin, başta adlandırılması olmak üzere toplumsal söyleme sirayet eden yönlerine dair metodolojik bir organbilim disiplininin imkanları aranıyor. Bu çerçevede, başlangıçta bilgisayar bilimlerine has ‘teknik’ bir terim olarak karşımıza çıkan yapay zekâ hem yapay olan hem de zekâ olarak betimlenen kapasite üzerinden ele alınarak, kavramın sınırları genişletiliyor. İnsanın teknik vasıtasıyla sadece doğaya değil zamana da müdahil olduğu bu kapasite, aynı zamanda bir kültürün de içinde geliştiği zemin olarak karşımıza çıkıyor. Özetlemek gerekirse; kayıt altına alınmış teknik hafıza, yapay olduğu gibi insana kökensel olması açısından doğaldır ve bu hafızanın biteviye dışsallaşması ve içselleşmesi bireyin oluşum koşuludur. Bilgiyi böylesi bir süreçle elde eden birey, kültürü de kolektif birey-ötesileşme süreçleriyle açığa çıkaracak ve aktarabilecektir. Yerel ve organolojik ilişkiler içinden açığa çıkan teknolojik gelişmelere yön veren genel rasyonalite ve ekonomi-politik faktörler, aynı zamanda o dönemin tarihsel koşullarından hem etkilenir hem de etki eder. Yapay teknolojileri aktif bir şekilde kullanmaya başlayan toplumların karşılaşılabilecekleri sosyo-teknik krizler ise tarihin hemen her döneminde, o dönemin kendine has rasyonaliteyle birlikte şekillenir.

Teknik ilerlemenin ve toplumsal sistemlerin dönüşümün iç içe geliştiği bu tarihsel izlekte, kriz olarak betimleyebileceğimiz ve büyük dönüşüm kapasitelerini de içinde barındıran bazı keskin kırılım noktaları, tarihsel olarak belirleyici niteliktedir. Özellikle endüstri devrimiyle birlikte açığa çıkan tarihsel kırılımda, insan-makine etkileşiminin yeni bir safhasına geçilerek, dönüşen üretim ve tüketim ilişkileri aracılığıyla açığa çıkan yeni toplumsal sınıflara ve katmanlaşmalara bugünden bakıldığında artık aşınayız. Ancak yeni dijital teknolojiler vasıtasıyla dönüşen bu ilişkilerin toplumsal düzlemde nasıl etkiler yaratacağı hâlâ büyük bir muamma olarak önümüzde duruyor. Endüstriyel olarak ilk devrim kabul edilen tarım devrimi ve ikinci devrim olarak buharlı makinenin endüstriyel kullanımı sonrası bugün hâlâ içinde bulunduğumuz üçüncü devrimin şafağında teknolojiyle ilgili düşünmek, Günther Anders’ in altını çizdiği üzere insanın teknolojiyle ilişkisinde nasıl özgür olabileceği sorusundan geçiyor. Homo Sapiens’ in ayırt edici niteliği olarak betimlenen doğaya egemen olma karakteri, başta iklim krizi gibi özellikle Antroposen çağının krizleri göz önünde bulundurulduğunda artık yeterince anlamlı durmuyor. Doğa karşısında bir iktidar mücadelesini betimleyen bu bakış açısının yerini alacak bir özgürleşme sorusu, teknikle kurduğumuz zorunlu ilişkide merkezi bir önem taşıyor.

Üçüncü endüstri devrimi itibarıyla, “teknolojinin tarihin öznesi hâline gelmesi” fikrini ortaya atan Anders’e göre “teknolojinin tarihi karşısındaki tarihsel rolümüz proletaryanın, egemen sınıfın tarihi karşısındaki tarihselliğinden farklı değildir” (Anders, 2018, s. 357). Proleterleşme, Marx ve Engels’in *Alman İdeolojisi* (2013) metninde betimledikleri haliyle, işçinin teknik bilgisini makineye kaybetmesi ve bunun sonucu olarak vasıfsızlaşmasıdır. Stiegler’e göre, endüstri devrimi (bu bağlamda ikinci endüstri devrimi) sonucu açığa çıkan üretimi kapitalizmde işçi öncelikle beceri bilgisini (savoir-faire) makinelere kaybederek proleterleşmiştir. “İşçinin

bilgisi makineye öyle geçmiştir ki artık aletlerini kullanarak bireyleşen işçi değildir: Artık alet-makineye hizmet eden o'dur ve ait olduğu teknik sistemin içinde bireyleşmeyi üreten makine, artık teknik bir kişiliğe dönüşmüştür” (Stiegler 2012b, s. 50-51). Bunun devamında ise özellikle radyo, sinema, televizyon gibi yirminci yüzyılın kitle iletişim araçları ya da genel olarak kültür endüstrisi karşısında yaşam bilgisinin (savoir-vivre) proleterleşmesi gerçekleşir. “Kitle iletişim araçları yoluyla yaşamın merkezine yerleşen pazarlama ve reklam biçimleri, bireylerin ilgi ve dikkatlerini yakalayan ve davranışları standartlaştıran yaşam biçimleri sunarlar” (Şan, 2022, s. 118). Kapitalizmin bu tüketimci ikinci aşamasında, üretici konumunu makinelere kaptırarak proleterleşen insanlar, en basit tabirle ihtiyaçlarının ne olduğuna dair yaşam bilgilerini ve dikkatlerini de endüstriyel bir rekabete kaybederek proleterleşmiş ve tüketicilere dönüşmüşlerdir. Bugün hâlâ içinde bulunduğumuz ve bilişsel hâlini deneyimlediğimiz kapitalizmin üçüncü aşamasında ise artık tehdit kuramsal bilginin (savoir-théorique) proleterleşmesine dairdir. Analog teknolojilerden dijital teknolojilere doğru beceri ve yaşam bilgisini makinelere devreden insan, bu süreçte farkında olmadan ürettiği veri yığını ve bu verinin algoritmik olarak işlenmesi sonucu açığa çıkan ‘yapay teknolojiler’ karşısında, bu sefer de kuramsal bilgisinin proleterleşmesi tehlikesiyle karşı karşıyadır. Sırasıyla üretici ve tüketici konumlarında yaşadığı kayıplar sonrası, bu büyük verinin algoritmik korelasyonu ya da bir başka deyişle otomasyon karşısında artık tüketici konumu da sallantıda olan ve belirli bir nicel kodla tanımlanmış bir “kullanıcı (user)” olma tehdidiyle karşı karşıyadır (Şan, 2022, s. 119).

Yapay zekânın olası toplumsal tehditleri arasında sıklıkla gösterilen istihdam kaybı ve dezenformasyonun aşırı hızlanması gibi olası tehditlerin ortak noktası otomasyondur. Stiegler’in, Keynesçi ekonomik modelin sonu olarak işaret ettiği bu bilginin ve emeğin otomasyonu, aynı zamanda yoğun bir entropi üretimini içerir. “Antroposen, bir “entroposen”dir yani yoğun bir entropi üretim dönemidir çünkü bilgiler tasfiye ve otomatize edildikleri için bilgi olmaktan çıkıp kapalı sistemler haline yani entropik hale gelirler” (Stiegler, 2019, s. 2). Bu perspektifi göz önünde bulundurarak, insanın teknolojiyle ilişkisinde nasıl özgür olabileceğine dair yukarıda aktardığımız soru bu noktada daha anlamlı olacaktır. Bilişsel proleterleşme karşısında yaşam, beceri ve kuramsal bilgileri otomasyon tehdidiyle karşı karşıya olan insan, bir farmakon olarak hem bir zehir hem de deva olma potansiyeli taşıyan yapay zekâ teknolojileri karşısında nasıl özgür kalabilir?

Sonuç Zekâsı: Technophiles ya da Technophobes

Büyük teknolojik yenilikler eski kavramlara yeni anlamlar kazandırır. Neil Postman’ın ifade ettiği biçimiyle, “Teknoloji; özgürlük, gerçek, zekâ, olgu, bilgelik, hafıza, tarih gibi birlikte yaşadığımız kelimeleri yeniden tanımlar ve sürekli bize aktarır. Biz de teknolojiden bunu talep etmeyi sürdürmek zorundayız” (1993, s. 18). Bir başka deyişle yeni teknolojilerle açığa çıkan toplumsal dönüşümlerin, dünyayı algılayış biçimimizi dönüştürdüğünü ve böylelikle yeni bilme biçimleri ve gerçeklik rejimleri dayattıklarını söyleyebiliriz. Yine Postman’ın sözleriyle

ifade edecek olursak, “iyice yerleşmiş her teknoloji dünyayı özgün bir biçimde inşa eden, bir şeyi diğerlerinden değerli sayan, bir düşünceyi, bir beceriyi, bir tutumu diğerlerine göre daha sesli dile getiren ideolojik bir önyargıdır” (1993, s. 23). Risklerin ve fırsatların farkında olarak inşa edilecek yeni gerçeklik rejimlerinde, birey olarak özgür kalabilmenin yolu, mücadele için kullanabileceğimiz mevcut kapasitelerin canlı tutulması ve gerekiyorsa yenilerinin icat edilmesinden geçiyor olabilir. Bu noktada otomasyon karşısında daha dikkatli davranmak ve sunduğu imkanlara rağmen kurulan yeni gerçeklik rejimlerinde, yapay teknolojilerin temsil biçimlerine belirlenimci bir perspektif yerine, organolojik bir özenle yaklaşmak yerinde olacaktır.

Toplumsal söylemi önemli ölçüde etkileyen bir role sahip olan haber medyasının, yapay zekâ teknolojilerini nasıl temsil ettiği, ele aldığımız adlandırma ve disiplin problemi dahilinde önemlidir. Haberler aracılığıyla toplumsal söyleme aktarılan yapay zekâ temsilleri, bu teknolojiyi otonom bir özne veya teknik bir nesne olarak niteleyen anlatılarla sunulduğunda, toplumun bu teknolojiye karşı geliştirdiği tepkilerde de bir dönüşüm meydana gelebilir (Atasever ve Koçer, 2023). Teknolojiyle birlikte gelişen toplum fikrini teknik-doğa, öznel-nesnel, faydalı-zararlı gibi ikili ve belirlenimci bir anlam paradigmasından kurtarabilmek için gerekli olan organolojik ve kelimenin geniş anlamıyla ekolojik bir perspektif, bu noktada bir kapanış önerisi olarak faydalı olacaktır. Postman’ın “teknolojik değişim ekolojiktir” derken kullandığı anlamda ekoloji, yeni bir değişkenin devreye girmesiyle topyekûn değişen bir çevre fikridir. Ekolojik döngü içinde, döngüden çıkan ya da yeni eklenen bir canlıyla birlikte çevre, artık eski çevre artı (ya da eksi) yeni canlı değildir. Küçük değişkenlerin yarattığı üstel etkiyle, tüm çevre dönüşmeye başlayacak ve yenilenecektir. Yeni teknolojilerin yarattığı toplumsal dönüşümleri ekoloji çerçevesinden ve yapay zekâ için araştırdığımız alternatif terim setleri ve disiplinler penceresinden incelemeye çalışmak, daha geniş bir perspektif sağlayarak düşünme olanağı sağlayabilir. Aynı zamanda, yeni teknolojilere karşı risk, tehdit, heyecan vb. şekillerde açığa çıkan ahlaki paniği bir adım geride bırakma fırsatı da sunabilir. Teknoloji-severlik ya da teknoloji-korkusu yerine teknolojik dönüşümü sağlıklı anlamlandırmaya yarayacak bir alet çantası kullanmak, teknolojinin getirdiği değişimleri sadece risk ve heyecan unsurları olarak değil, aynı zamanda yeni toplumsal sistemlerin ve gerçeklik rejimlerinin bir parçası olarak okuyabilmeye de katkı sağlayabilir. Sonuç olarak; disiplinler ötesi bir organbilim yaklaşımıyla, insan ve teknik arasındaki zorunlu ilişkinin ve bu ilişkinin doğal olarak kültürel bir bağlamdan kopuk olamayacağı saptaması sayesinde güncel yapay zekâ tartışmalarına dair farklı bir perspektif açılabilmesi mümkün hale gelebilir.

1 <https://trends.google.com/trends/explore?date=today%205-y&q=AI&hl=tr> Erişim Tarihi: 27.12.2023

2 Bu bölümün ele aldığı tartışmada, evrimagaci.org platformunda yayımlanan, *NASA’da Siyah Olmak: Katherine Johnson ve Uzay Programının Perde Arkasındaki Kahramanlar!* başlıklı yazıdan faydalanılmıştır (Çolak, C. ve Bakırcı, Ç. M., 2019).

3 https://www.youtube.com/watch?v=SEkGLj0bwAU&ab_channel=TED Erişim Tarihi: 28.12.2023

Kaynakça

- Acemoğlu, D. ve Robinson, J.A. (2020). *Dar Koridor: Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceđi*. Doğan Kitap.
- Afyoncú, E. (2021). *Makinedeki Hayalet -Zihin Felsefesine Giriş*. Fol Kitap.
- Anders, G. (2018). *İnsanın Eskimişliği. Üçüncü Endüstri Devrimi Çağında Yaşamın Tabirbatı Üzerine*. (Çev. H. Belen ve H. Ertürk). İthaki.
- Arf, C. (1959). *Makine Düşünebilir Mi ve Nasıl Düşünebilir?*, Atatürk Üniversitesi – Üniversite Çalışmalarını Muhite Yayma ve Halk Eğitimi Yayınları Konferanslar Serisi No: 1, Erzurum, s. 91-103.
- Atasever, B. (2022). *Farmakon Olarak Teknoloji ve Medya*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Atasever, B. ve Koçer, S. (2023). *Risk, Tehdit, Heyecan: Türkiye Haber Medyasında Yapay Zekâ Söylemleri*. NewslabTurkey Research Hub.
- Bergson, H. (2015). *Madde ve Bellek*. (Çev. Işık Ergüden). Dost Kitabevi.
- Boden, M. A. (2018). *Artificial Intelligence: A very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Clark, A. ve Chalmers, D. (1998). *The Extended Mind, Analysis*, Cilt 58, Sayı 1, Sayfa 7-19, <https://doi.org/10.1093/analys/58.1.7>
- Coeckelbergh, M. (2015). Language and technology: maps, bridges, and pathways. *AI and Society*, 32(2), 175–189. <https://doi.org/10.1007/s00146-015-0604-9>.
- Çolak, C. ve Bakırcı, Ç. M. (2019, Kasım 08). *NASA'da Siyah Olmak: Katherine Johnson ve Uzay Programının Perde Arkasındaki Kahramanlar!*. Evrim Ağacı. Erişim tarihi: 26, 2024. Erişim adresi: <https://evrimagaci.org/s/8027>
- de Lima-Santos, M. F. ve Ceron, W. (2021). *Artificial intelligence in news media: Current perceptions and future outlook*. *Journalism and Media*, 3(1), 13–26. <https://doi.org/10.3390/journalmedia3010002>
- Dusek, V. (2006). *Philosophy of Technology: An Introduction*. Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1080/00071773.2008.11006657>.
- Gibbons. (2007). *Food for Thought: Did the First Cooked Meals Help Fuel the Dramatic Evolutionary Expansion of the Human Brain?*, Science, cilt: 316, sayı 5831.
- Harari, Y. N. (2016). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens, İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. (Çev. Ertuğrul Gen). Kolektif Kitap.
- Hepp, A. (2020). Artificial companions, social bots and work bots: Communicative robots as research objects of media and communication studies. *Media, Culture & Society*, 42(7-8), 1410-1426. <https://doi.org/10.1177/0163443720916412>
- Hepp, A., Loosen, W., Dreyer, S., Jarke, J., Kannengießler, S., Katzenbach, C., Malaka, R., Pfadenhauer, M., Puschmann, C. ve Schulz, W. (2023). ChatGPT, LaMDA, and the hype around communicative AI: The automation of communication as a field of research in media and communication studies. *Human-Machine Communication*, 6, 41-63. <https://doi.org/10.30658/hmc.6.4>

- Howells, C. ve Moore, G. (2013). *Le défaut d'origin: The prosthetic constitution of love and desire*. İçinde C. Howells ve G. Moore (Ed.) *Stiegler and technics*, (s. 137-150). Edinburg: Edinburg University Press.
- Kripke, S. A. (2005). *Adlandırma ve Zorunluluk*. (Çev: Berat Açıl). Litera Yayıncılık.
- Leroi-Gourhan, A. (1993). *Gesture and Speech*. (Trans. Anna Bostock Berger). MIT Press.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi Makaleler IV, Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma*. İletişim Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. (Çev.T. Ok ve O. Geridönmez). Evrensel.
- McLuhan, M. (1994). *Understanding Media: The Extensions of Man*. The MIT Press. <https://doi.org/10.4324/9781003018452-9>.
- Postman, N. (1993) *Yeni Dünya Düzeni Teknoloji*. (Çev. Mustafa Emre Yılmaz). Gelenek Yayıncılık.
- Roberts, B. (2012). Technics, individuation and tertiary memory: Bernard Stiegler's challenge to media theory. *New formations* 77, 8-10.
- Scubla, L. (2009). Technology and Culture. Olsen, J. K. B., Pedersen S. A., Hendricks, V. F. (Ed.), *A Companion to the Philosophy of Technology* içinde (s. 311-315). Blackwell Publishing.
- Shayegan, D. (2023). *Melez Bilinç*. (Çev. Haldun Bayrı). Metis Yayınları.
- Stiegler, B. (1998). Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus. (Çev. R. Beardsworth ve G. Collins) Stanford University Press.
- Stiegler, B. (2012a). Mistagoji: Çağdaş sanat üstüne (Çev. E. Ayhan). J. Backstein, D. Birnbaum, S. Wallanstein (Ed.), *Farklı Dünyaları Düşünmek: Felsefe, Siyaset Ve Sanat İçin Moskova Konferansı* içinde (ss. 35- 53) İstanbul: Metis Yayınları.
- Stiegler, B. (2012b). *Politik Ekonominin Yeni Bir Eleştirisi İçin*. (Çev. E. Koytak). Monokl.
- Stiegler, B. (2013). Beyin, teknik ve transbireyleşme süreçleri (Çev. Z. Direk). *Cogito* 75, 65-80.
- Stiegler, B. (2017). General ecology, economy and organology (Çev. D. Ross). *General Ecology: The New Ecological Paradigm* içinde (s. 129-150). Bloomsbury.
- Stiegler, B. (2019). Antroposenden *çıkılmak* (Çev. Nazlı Ökten). *Cogito, Bahar* (93), 199-212. Erişim adresi: <https://www.eurozine.com/antroposenden-cikilmak/>
- Şan, E. (2022). Bernard Stiegler'in teknoloji felsefesi problemleri: Algoritmik yönetimsellik ve bilişsel proleterleşme. *Vira Verita E-Dergi*, 15, 105-135. <https://doi.org/10.47124/viraverita.1103061>
- Turing, A. M. ve Copeland, B. J. (2013). *The essential turing: Seminal writings in Computing, Logic, philosophy, artificial intelligence, and artificial life "Plus" the secrets of enigma*. Oxford University Press.
- Yücefer, H. (2023). Tekniği çerçevelemek: Bergsoncu bir organbilim için kavşaklar. Ertuğrul, T. (Ed.) *Çağdaş Felsefe ve Teknik* içinde. Pinhan Yayıncılık.
- Wittgenstien, L. (1996). *Tractatus Logico Philosophicus*. (Çev. Oruç Aruoba). Yapı Kredi Yayınları.